Mahmudov Qahramon Shuxrat o‘g‘li
Turan International University o‘qituvchisi
Hayitov Jasurbek Maxmudjon o‘g‘li
Turan International University Tarix yo‘nalishi talabasi
E-mail: teachermakhmudov@gmail.com

TARIX FANINI O‘QITISHDA FANLARARO BOG‘LIQLIK (TARIX, GEOGRAFIYA VA ADABIYOT) TAMOYILLARIDAN FOYDALANISH

DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.21929202

Annotatsiya. Ushbu maqolada oliy va o‘rta maxsus ta’lim tizimida tarix fanini o‘qitish samaradorligini oshirishda fanlararo bog‘liqlik (interdisciplinary approach) tamoyilining o‘rni hamda ahamiyati tahlil qilinadi. Tadqiqotda tarix, geografiya va adabiyot fanlarining integratsiyalashgan ta’lim modelini qo‘llash orqali talabalar hamda o‘quvchilarda tahliliy, makoniy hamda gumanitar fikrlash ko‘nikmalarini shakllantirish metodikasi yoritib berilgan. Xorijiy olimlar va pedagogik nazariyalarga tayanilgan holda, fanlararo integratsiyaning amaliy va nazariy jihatlari asoslab berilgan.

Kalit so‘zlar: tarix metodikasi, fanlararo bog‘liqlik, geografiya va tarix, tarixiy-adabiy tahlil, integratsiyalashgan ta’lim, makoniy fikrlash, pedagogik texnologiyalar.

Kirish

Mavzuning dolzarbligi. Zamonaviy pedagogika va ta’lim metodikasida ilmiy bilimlarning izolyatsiya qilingan holda berilishi o‘quvchilar tomonidan olamni yaxlit idrok etish imkoniyatini cheklaydi. Ayniqsa, gumanitar va ijtimoiy fanlar tizimida tarix alohida o‘rin tutib, u insoniyat jamiyati rivojlanishining makon va zamondagi dinamikasini o‘rganadi. Tarixni chuqur va hartaraflama anglash uchun uni jo‘g‘rofiy muhit (geografiya) hamda insoniyatning ma’naviy-badiiy tajribasi (adabiyot) bilan uzviy bog‘liqlikda o‘qitish zarurati yuzaga kelmoqda.

Xalqaro ta’lim standartlarida fanlararo integratsiyalashgan yondashuv (interdisciplinary instruction) ta’lim oluvchilarning tanqidiy va kompleks fikrlash qobiliyatini rivojlantiruvchi yetakchi omil sifatida e’tirof etilmoqda. Tarix, geografiya va adabiyot fanlarining sintezi o‘quv jarayonini ilmiy dalillarga, makoniy tasavvurlar hamda emotsional-shaxsiy kechinmalarga boyitishga xizmat qiladi.

Muammoning o‘rganilganlik darajasi. Fanlararo bog‘liqlik va integratsiyalashgan ta’lim nazariyasi xorijiy ta’limshunoslikda atroflicha tadqiq etilgan. Jon Dyui o‘zining pragmatik pedagogika konsepsiyasida bilimlar real hayotiy kontekstda va yaxlit holda berilishi lozimligini ta’kidlagan [3]. Xorijiy metodist-olimlardan S. Dreyk va J. Rid fanlararo ta’lim modellari hamda dars ishlanmalarini tasniflab berishgan [4]. Tarix va adabiyot integratsiyasi bo‘yicha P. Siyxas hamda K. Barton va L. Levstik kabi tadqiqotchilar tarixiy ongni shakllantirishda badiiy va manbashunoslik matnlarining o‘rnini ko‘rsatib berishgan [1], [6]. Geografik omillar va tarixiy jarayonlar bog‘liqligi borasida esa fransuz "Annanlar" maktabi vakillari (F. Brodel) hamda zamonaviy pedagog-geograflar va tarixchilar tadqiqotlar olib borishgan [2], [7].

Tadqiqotning maqsadi va vazifalari. Mazkur tadqiqotning maqsadi tarix fanini o‘qitishda geografiya va adabiyot fanlari bilan integratsiyani ta’minlashning metodik asoslarini ishlab chiqish hamda xorijiy tajribalar va adabiyotlar asosida uning samaradorligini ko‘rsatib berishdan iborat. Bu maqsaddan kelib chiqqan holda quyidagi vazifalar belgilandi:

1. Tarix o‘qitishda fanlararo bog‘liqlikning nazariy-metodologik asoslarini o‘rganish;
2. Tarix va geografiya integratsiyasida makoniy-tarixiy tahlil usullarini aniqlash;
3. Tarix va adabiyot fanlari sintezi orqali

tarixiy voqelikni emotsional va kritik anglash mexanizmlarini yoritish;

4. Integratsiyalashgan dars modellarini amaliyotga tatbiq etish bo‘yicha metodik tavsiyalar ishlab chiqish.

Tadqiqotni olib borishda xronologik, tarixiy-qiyosiy (historical-comparative), tizimli va konseptual tahlil hamda pedagogik modellashtirish usullaridan foydalanildi. Xorijiy ilmiy-metodik adabiyotlar, pedagogik konsepsiyalar hamda integratsiyalashgan ta’lim bo‘yicha tajribalar qiyoslanib, tarix-geografiya-adabiyot klasterida dars tashkil etishning optimal shakllari tizimlashtirildi.

1. Tarix va Geografiya integratsiyasi: Makoniy-tarixiy anglash (Spatial-Historical Thinking)

Geografik muhit tarixiy jarayonlarning sahnasi hisoblanadi. F. Brodel o‘zining "Geohistory" konsepsiyasida tarixiy voqealar jo‘g‘rofiy landshaft, iqlim va resurslar bilan uzviy bog‘liq ekanligini isbotlagan [2]. Tarix darslarida geografik usullardan (xaritalar tahlili, iqlimiy omillarni baholash, geomorfologik ko‘rsatkichlar) foydalanish o‘quvchilarda voqelikning sabab-oqibat aloqadorligini chuqur tushunishga yordam beradi.

S. Dreyk va J. Rid ta'kidlaganidek, tarixiy xarita va zamonaviy GIS (Geographic Information Systems) texnologiyalarining tarix darslariga tatbiq etilishi o‘quvchilarning fazoviy idrok etish va axborot bilan ishlash ko‘nikmalarini bir vaqtning o‘zida rivojlantiradi [4].

2. Tarix va Adabiyot sintezi: Tarixiy empatiya va matnlar tahlili

Adabiy asarlar – bu davrning g‘oyaviy-ma’naviy ko‘zgusidir. P. Siyxas hamda K. Barton va L. Levstik tadqiqotlariga ko‘ra, tarixiy hujjatlar va faktologik ma’lumotlar bilan bir qatorda davr adabiyotini o‘rganish o‘quvchilarda tarixiy empatiya (historical empathy) va obyektiv tahlilni shakllantiradi [1], [6]. S. Vaynburg ta'kidlaganidek, tarixiy fikrlash oddiy faktlarni yodlash emas, balki matnlarni tanqidiy usulda o‘qish va talqin qilish ko‘nikmasidir [7]. Adabiyot fani orqali tarixiy voqealar insoniy taqdirlar va kechinmalar prizmasida namoyon bo‘ladi. Masalan:

- Antik va O‘rta asrlar tarixi: "Gilgamish", "Shohnoma" yoki Sharafuddin Ali Yazdiyning "Zafarnoma" asarlaridan parchalar tahlili orqali davr dunyoqarashi va mafkurasini anglash.
- Yangi va Eng yangi davr tarixi: Urush va inqiloblar davri adabiyoti (m.n. E.M. Remark, Ch. Aytmatov, A. Qodiriy asarlari) orqali ijtimoiy-siyosiy jarayonlarning inson ma'naviyatiga ta'sirini o‘rganish.

3. Uchlik integratsiya modeli (Tarix – Geografiya – Adabiyot)

Ushbu uchta fanning bir vaqtning o‘zida qo‘llanilishi ("Uchlik modeli") muayyan tarixiy hodisani kompleks o‘rganish imkonini beradi.

Dars namunasi (Keys): "Buyuk Ipak yo‘lining ravnaqi va inqirozi"

1. Geografiya: Ipak yo‘lining yo‘nalishlari, o‘tgan hududlarning relefi, iqlim sharoiti va ekologik o‘zgarishlar tahlil qilinadi.

2. Tarix: Savdo aloqalarining xronologiyasi, davlatlararo bitimlar, iqtisodiy va siyosiy

Integratsiya yo‘nalishi	Geografik komponent	Tarixiy komponent	Metodik natija
Iqtisodiy-tarixiy	Ipak yo‘li va gidroresurslar	Savdo shaharlari va davlatlar rivoji	Savdo yo‘llari va shahar sivilizatsiyalari bog‘liqligini anglash
Harbiy-geosiyosiy	Tog‘ tizmalari, daryolar va iqlim	Amir Temur va Napoleon yurishlari	Landshaft va iqlimning harbiy strategiyaga ta’sirini tahlil qilish
Demografik	Migratsiya va iqlim o‘zgarishi	Xalqlarning buyuk ko‘chishi	Ekologik omillarning jamiyatlar inqiroziga ta’sirini baholash

oqibatlar o‘rganiladi.

3. Adabiyot: Yo‘l ustida yozilgan sayyohlik kundaliklari (Marko Polo, Ibn Battuta), adabiy manbalar va she'riyatdagi madaniyatlar muloqoti tahlil qilinadi.

Xorijiy va mahalliy amaliyot tahlili shuni ko‘rsatadiki, fanlararo bog‘liqlikni joriy etishda bir qancha metodik muammolar yuzaga keladi. Birinchidan, o‘qituvchilarning turdosh fanlar bo‘yicha kompetensiyalarining yetishmasligi; ikkinchidan, o‘quv dasturlaridagi vaqt va mavzular nomuvofiqligi (curriculum misalignment). Biroq, H. Gardnerning "Ko‘p qirrali intellekt nazariyasi" (Theory of Multiple Intelligences) nuqtai nazaridan yondashilsa, fanlararo darslar turlicha fikrlashga ega bo‘lgan (fazoviy, lingvistik, mantiqiy) o‘quvchilarning barchasiga birdek tushunarli va qiziqarli bo‘ladi [5]. Geografiya va adabiyot elementlarining tarix darsiga kiritilishi abstrakt va quruq xronologik faktlarni hayotiy hamda tasavvur etsa bo‘ladigan shaklga keltirishga xizmat qiladi.

Xulosa va tavsiyalar

Tarix fanini o‘qitishda geografiya va adabiyot fanlari bilan integratsiyalashgan holda yondashish ta’lim sifatini oshirishning va talabalarda kompleks fikrlashni shakllantirishning samarali vositisidir. Tadqiqot natijalariga asoslanib quyidagi tavsiyalar ilgari suriladi:

1. Integratsiyalashgan modul va o‘quv dasturlarini yaratish: Oliy va o‘rta maxsus ta’limda tarix, geografiya va adabiyot fanlarining kesishuvchi mavzulari bo‘yicha sinxronlashtirilgan rejalarni ishlab chiqish.

2. Binar darslarni yo‘lga qo‘yish: Tarixchi, geograf va adabiyotshunos pedagoglar hamkorligida o‘tkaziladigan binar (co-teaching) darslar amaliyotini kengaytirish.

3. Interaktiv va raqamli metodlarni qo‘llash: Darslarda raqamli xaritalar va elektron adabiy manbalar bazasidan foydalangan holda loyihaviy ta’lim (Project-Based Learning) usullarini joriy etish.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Barton K. C., Levstik L. S. Teaching history for the common good / K. C. Barton, L. S. Levstik. – Mahwah, NJ : Lawrence Erlbaum Associates, 2004. – 288 p.

2. Braudel F. The Mediterranean and the Mediterranean World in the Age of Philip II. Vol. 1 / F. Braudel ; translated from the French by S. Reynolds. – Berkeley : University of California Press, 1995. – 642 p.

3. Dewey J. Experience and Education / J. Dewey. – New York : Macmillan, 1938. – 116 p.

4. Drake S. M., Reid J. L. Integrated curriculum as an effective way to teach 21st century capabilities // Asia Pacific Journal of Educational Research. – 2018. – Vol. 1, No. 1. – P. 31–50.

5. Gardner H. Frames of Mind: The Theory of Multiple Intelligences / H. Gardner. – 3rd ed. – New York : Basic Books, 2011. – 528 p.

6. Theorizing Historical Consciousness / ed. by P. Seixas. – Toronto : University of Toronto Press, 2006. – 240 p.

7. Wineburg S. S. Historical Thinking and Other Unnatural Acts: Charting the Future of Teaching the Past / S. S. Wineburg. – Philadelphia : Temple University Press, 2001. – 255 p.